

- BLOMMAERT, JAN – BACKUS, AD 2012: Superdiverse repertoires and the individual. – *Tilburg Papers in Culture Studies* 24 s. 1–32. <https://www.tilburguniversity.edu/research/institutes-and-research-groups/babylon/tpcs/download-tpcs-paper-24.pdf.htm> (15.4.2019).
- COULMAS, FLORIAN 2018: *An introduction to multilingualism. Language in a changing world*. Oxford Textbooks in Linguistics. Oxford: Oxford University Press.
- GEE, JAMES PAUL 1999: *An introduction to discourse analysis*. London: Routledge.
- SANADA, SHINJI – SHŌJI, HIROSHI (toim.) 2005: *Nihon no tagengo shakai* [Japanin monikielinen yhteiskunta]. Tokio: Iwanami Shoten.
- Tagengoka genshō kenkyūkai* [Monikielistymisen tutkimusseura] (toim.) 2013: *Tagengo shakai nihon. Sono genjō to kadai* [Japanin monikielisenä yhteiskuntana. Nykytilanne ja tutkimuskysymykset]. Tokio: Sangensha.
- VERTOVEC, STEVEN 2007: Super-diversity and its implications. – *Ethnic and Racial Studies* 30 s. 1024–1054. <https://doi.org/10.1080/01419870701599465>.

Pohjoisgermaanin ja itämerensuomen äännehistoriallisten ilmiöiden selityksiä täydentävä väitöstutkimus

Johan Schalin: *Preliterary Scandinavian sound change viewed from the east. Umlaut remodelled and language contact revisited*. Nordica Helsingensia 54. Helsinki: Helsingin yliopisto 2018. 411 s. ISBN 978-951-51-4387-7.

Teologian maisteri Johan Schalin väitelti yllä mainittua nimeä kantavalla artikkeliväitöskirjalla pohjoismaisten kielten oppiaineessa Helsingin yliopistossa syyskuussa 2018. Schalinin väitöskirja käsittelee ensisijaisesti skandinaavisten kielten äännehistoriaa ja kielikontakteja itämerensuomalaisiin kieliin 200-luvulta jKr. 1200-luvulle jKr. (s. 5). Täten väitöskirjalla on relevanssia myös (itämeren-)suomen varhaishistorian tutkimukselle. Väitöskirja koostuu viidestä tutkimusartikkelista sekä yhteenveto-osiesta. Yksi tutkimusartikkeleista on yhteisjulkaisu folkloristi, dosentti Frogin kanssa. Väitös-

kirja on enimmäkseen englanninkielinen, mutta siihen sisältyy yksi ruotsinkielinen artikkeli, laaja ruotsinkielinen tiivistelmä sekä lyhyt suomenkielinen tiivistelmä. Kantaskandinaavien ja jossain määrin kantasuomen äännehistoriaa käsittelevän väitöskirjan kielivalintoja voinee pitää perusteltuina, sillä suomalaisen tiedeyhteisön ruotsin kielen taito on vaihteleva ja skandinaavisessa tiedeyhteisössä suomen kielen taito on harvinainen.

Kantaskandinaavista (n. 100–700 jKr.) on omaksuttu lukuisia lainasanoja itämerensuomeen ja saameen, ja lisäksi se on jättänyt jälkeensä myös suoria kielenmuistomerkkejä erilaisiin materiaaleihin kaiverrettujen riimukirjoitusten muodossa. Kyse ei siis ole likimainkaan vain rekonstruoidusta kielimuodosta. Asiaa tunteenaton lukija saattaa kuitenkin saada vastakkaisen käsityksen väitöskirjan nimen ensimmäisestä sanasta *preliterary*.

Tekijä on tiedostanut asian (s. 46) ja perustelee sananvalintaansa riimukirjoituksen ”epätavallisella ja fragmentaarisella genrellä” ja ”ortografisella epäluotettavuudella”.

Schalinin väitöskirjan rungon muodostavat kokoomateoksissa ja tieteellisissä aikakauslehdissä julkaistut tutkimusartikkelit. Kolmessa niistä painottuvat kielikontaktit (ks. Schalin 2014; Schalin & Frog 2014; Schalin 2016) ja lopuissa historiallisen fonologian teoria (ks. Schalin 2017a, 2017b).

Yhteenveto-osiota voi pitää artikkeliväitöskirjan keskeisimpänä osana, sillä se tekee yleensä eri aikaan ilmestyneistä ja ainakin jossain määrin eri aihepiirejä käsittelevistä artikkeleista väitöskirjan. Yhteenveto on väittelijän ”viimeinen sana”, jota kirjoittaessaan hän ei useinkaan enää ajattele kaikesta samoin kuin ensimmäisessä artikkelissaan. Näin on asianlaita myös arvioitavassa työssä, mikä ilmenee jo sen esipuheesta ja ruotsinkielisestä tiivistelmästä (s. 15; ks. myös esim. s. 55). Edellä mainituista syistä keskityn seuraavassa Schalinin väitöskirjan yhteenveto-osion arviointiin. Kaiken kaikkiaan 168 sivua käsittävässä yhteenvedossa käydään lävitse väitöskirja-artikkelien keskeinen sisältö jossain määrin päivitetysti. Osioon sisältyvät myös *Errata and corrigenda* -luettelot, joissa oikaistaan artikkeleissa havaittuja virheitä.

Äännehistorian kysymysten arviointia

Schalinin väitöskirjan keskiössä oleva äännehistoria on historiallisen kielitieteen ydinaluetta. Koska Schalinin väitöskirjan nimi indikoi pohjoisgermaanisena umlautin eli vokaalista koskevan (osittaisen) regressiivisen (etä)assimilaation (esim. *gastiz* > *gestr* ’vieras’) olevan väitöskirjan pääasiallinen tutkimuskohde, tarkastelen ensimmäiseksi umlautia koskevia tuloksia.

Äännehistoriallisen selityksen taloudellisuus on eräs Schalinin eksplikoimista keskeisistä lähtökohdista (ks. esim. s. 84, 86, 103), jos kohta hän myös rekonstruoi kantaskandinaavin vokaalistooneen yhden uuden äänneen (ks. alla). Hän tähden-tää empiirisen evidenssin tarkan analyysin tärkeyttä mutta nojaa argumentaatiossaan vahvasti myös B. Elan Dresherin (mm. 2009) foneettisiin teorioihin (esim. s. 46). Schalin pyrkii ratkaisemaan pääpiirteiltään hyvin tunnetun umlaut-ilmiön moniin yksityiskohtiin liittyvät anomaliat postuloimalla painolisten ja painottomien tavujen *i*-vokaalin pariin takaisemman, todentamattoman *i*-äänneen. Tällä hän pyrkii ratkaisemaan sen, reaalistiuko umlaut vai ei (s. 6, 103, 121–122). Rekonstruoimansa **i*:n synnyin Schalin olettaa muinaisgermaanisena äänne-muutoksen *e* > *i* aiheuttamaksi ketju-siirtymäksi. Schalinin mielenkiintoista hypoteesia ei ehkä koskaan kyetä sitovasti verifioimaan eikä falsifioimaan käytettävissä olevan todistusaineiston riittä-mättömyyden vuoksi.

Toinen Schalinin väitöskirjan keskeinen uusi hypoteesi koskee kantaskandinaavin rotasismia. Kantaskandinaavissa tapahtui todistettavasti äännekehitys [z] >> [r], jossa /s/:n allofoni [z] lankesi yhteen kielessä jo entuudestaan olemassa olleen /r/:n kanssa ja jonka väliasteeksi nordistit ovat kauan olettaneet grafeemilla *R* merkityn palataalisen *r*-äänneen. Schalin kyseenalaistaa (s. 3) oletetun palataalisen *r*-äänneen esiintymisen ja rekonstruoi sen tilalle laminaalisen frikatiivin (s. 146–147). Schalin voi olla oikeilla jäljillä; muistettakoon, että rotasismi *z* > *r* tapahtui myös länsigermaanissa.

Schalinin väitöskirjassa on selviä ansioita, joista lisää tuonnempana, mutta myös kritiikkiä ansaitsevia piirteitä. Sivulla 70 Schalin katsoo voivansa sivuuttaa väitöskirjassani (Heikkilä 2014) esittämäni äänne-muutosten kronologiat, koska olen siinä päättänyt sellaisiin johto-

päätöksiin kuin että äänne­muutos X on tapahtunut myöhemmin kuin äänne­muutos A mutta aiemmin kuin B. Juuri niin äännehistorian kronologiaa kuitenkin rakennetaan synkronisesta kieliaineistosta, ja niin on Schalin­kin väitös­kirjassaan tehnyt (ks. esim. s. 67, 86, 143–144). Hän perustelee irti­ottoaan myös väittä­mällä (s. 70), että käsitykseni äänne­muutosten ontologiasta olisi se, että ne ovat poikkeuksetta välittömiä atomistisia tapahtumia. Niin en ole kuitenkaan väittänyt (ks. Heikkilä 2014, esim. 95–96).¹ Toisaalla Schalin toteaa avoimesti (esim. s. 121) oman tutkimuksensa vaaroina olevan samat metodologiset sudenkuopat kuin muidenkin tutkijoiden. Huomattakoon vielä, että Schalinin (esim. s. 53, 67) omat ajoitusehdotukset kantskandinaavin ja myöhäiskantasuomen äänne­muutoksille eivät useinkaan sannottavasti poikkea omistani (ks. Heikkilä 2011: 68–74, 2014: 97–101, 125–127). Si­vulla 67 Schalinin argumentaatio päättyi itse asiassa Kallion (2014: 163–164) kautta omiin ajoituksiini.

Schalin otaksuu, että umlautin esiaste esiintyi foneettisena ilmiönä jo vähintään länsi- ja pohjoisgermaanissa – siis viimeistään aivan ajanlaskun alussa (s. 31–32). Näin Schalin lähestyy Kalevi Wiikin (ks. jo 1989) teoriaa kantagermaanissa idullaan olleesta umlaut-ilmiöstä. Vaikka Wiikin uralilaisten kielten kantakieli­vaiheille antamat ajoitukset ovat nyky­ tiedon valossa aivan liian varhaisia eikä uralilaisesta substraatista (esi)kanta­germaanissa ole tieteellisesti vakuut­ta­via todisteita, Wiikin selityksessä esimer-

1. Jos ruotsinkielinen Schalin olisi lukenut ruotsinkielisen väitöskirjani huolellisemmin, hän olisi myös huomannut, että hänen (s. 98, 132) referoimansa Janne Saarikiven (2015: 105) kritiikki väitöskirjastani on korttitalo. Ruotsinkielinen lyhenne *e.Kr.* on suomeksi *jKr.* Siksi ”andra hälften av 400-talet e.Kr.” (Heikkilä 2014: 260) ei ole ”400 BC” kuten Saarikivi (mp.) mm. virheellisesti väittää.

kiksi kantagermaan­iselle äänne­siirrok­sel­le lienee varteenotettavia foneettisia yksityiskohtia (ks. Heikkilä 2014: 43–54).

Kaikkien historioivien tieteenalojen – kielitieteestä geologiaan ja arkeologiasta paleontologiaan – haasteena on nykyhet­kessä olevan todistusaineiston avulla sel­vittää menneisyyden tapahtumien keski­näinen aikajärjestys ja ajallinen etäisyys nykyhet­kestä ja toisistaan. Kronologia iän­mää­rityksineen on siten aina raken­nelma, ja kaukaista menneisyyttä tutki­vien tieteenalojen useimmat tulokset ovat eriasteisia todennäköisyyksiä. Esimerkiksi kahden äänne­muutoksen keskinäisestä ikä­jär­jestyksestä ajassa ja paikassa on kyllä olemassa totuus, mutta sen tavoittaminen jää usein todistusaineiston niukkuuden tai suoranaisen puutteen takia suuremman tai pienemmän todennäköisyyden asteelle. Monen tieteenalan hallitseva teoria vallitsee (ja kaatuu) juuri kronologisen tietämyksen myötä.

Yhteen­veto-osion lähdeluettelosta puuttuvat käytetyt etymologiset sanakirjalähteet, esimerkiksi *LägLoS* (= *Lexikon der älteren germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*) ja *VAEO* (= *Våre arveord: etymologisk ordbok*), mutta ne on mainittu lyhenteiden yhteydessä. Viime kädessä runologian tuloksiin (so. riimukirjoitusten tulkintaan ja ajoitukseen) pohjautuvan väitöstutkimuksen yhteen­veto-osiossa olisi olettanut viitattavan myös *Sammordisk runtextdatabas*-tietokantaan.

Arvioitavan väitöskirjan kieliasu on virheetön lukuun ottamatta joitakin pieniä kirjoitusvirheitä kuten *fomer allophones* (s. 70) ja *christmas* (s. 84). ”Kris­ tusmessusta” eli joulusta puheen ollen ensin pakanallista talvijuhlaa ja sittemmin kristillistä Jeesuksen syntymäjuhlaa merkitsevän yleisgermaanisen sanan kantagermaaniseksi väitetty rekonstruk­ tio **jēulō* (s. 34, 84) on positiivisen empiirisen evidenssin valossa virheellinen (po. **jeywlō* < **jexwlō*). Mainittakoon

vielä, että sana *joulu* (< kantaskandinaavin *jeulu < kgerm. *jeywlō < *jexwlō; esim. Hirvonen 1997) todistaa omalta osaltaan äänneasullaan, että sanansisäinen χ katosi kantaskandinaavista ennen sananalkuisen *j*:n katoa (vrt. Heikkilä 2014: 126, 131). Sivulla 98 Schalin kirjoittaa kuin *Abborrfors* eli Ahvenkoski olisi *Ankkapurha* eli Anjalankoski, vaikka niiden tarkoitteet sijaitsevat linnuntietäkin pitkin kuljettuna kolmenkymmenen kilometrin päässä toisistaan. Tämä käy ilmi esimerkiksi Karttapaikka-palvelusta (ks. <https://www.maanmittauslaitos.fi/karttapaikka>).

Kokoavaa arviointia

Schalinin väitöskirjan selvimmät ansiot ovat nähdäkseni kantaskandinaavisten äänne­muutosten rekonstruoinnin ja mallinnuksen teoreettinen edelleenkehittäminen, teorian implementointi tutkimuskohteeseen ja kantaskandinaavin oletetun palataalisen *r*-äänne­esiintymisen perusteltu kyseenalaistaminen. Väitöskirjassa esitetyt kantaskandinaavin ja kantasuomen relatiiviset ja absoluuttiset kronologiat eivät sen sijaan sanottavasti poikkea viimeaikaisen suomalaisen ja skandinaavisen tutkimuksen tuloksista. Ennemminkin Schalinin väitöskirja vahvistaa niitä; kantaskandinaavinen kielivaihe tarkempine alajakoinen ajoittuu erittäin suurella todennäköisyydellä ensimmäiselle vuosituhannelle ajanlaskun alun jälkeen ja sekä itämerensuomen kantamuoto kantasuomi että saamelaiskielten kantamuoto kantasuomeen hyvin todennäköisesti kokonaisuudessaan Pohjolan rautakauteen (n. 700 eKr. – 1200 jKr.). Suomen kielien *napakairan* kaltaiset äänneasunsa verrattain vanhoiksi osoittamat suppealevikkiset lainasanat viittaavat siihen, että itämerensuomea oli alettu 500-lukuun jKr. mennessä puhua laajalla alueella – myös Suomenlahden pohjoispuolella

(ks. esim. SSA s.v. *napakaira*; Heikkilä 2011, 2014) –, jos kohta viimeiset täysin tai melkein yhteisitämerensuomalaiset äänne­muutokset (* $\check{s}$ > *h* ja *z > *h* sekä *c* > *s*; Kallio 2007, 2014) lienevät tapahtuneet vasta jonkin verran ajanlaskun alun jälkeen (Heikkilä 2014: 41–132).

Kokonaisuutena tarkasteltuna Schalinin väitöskirja antaa aihetta kahtalaiseen vaikutelmaan. Väitöskirjan tekijä on fonetiikan ja kantaskandinaavin historiallisen fonologian teorian tuntija, jonka tutkimus on kontribuutio nordistiikalle ja fennistiikalle, mutta paikoittaiset epätarkkuudet ja virheet aiemman tutkimuskirjallisuuden referoinnissa eivät lisää väitöskirjan arvoa.

Palaan lopuksi vielä väitöskirjan esipuheeseen, jossa Schalin ottaa esille tutkimusrahoituksen saamisen vaikeuden. Mietin, mikä on suomalaisen tiedeyhteisön vointi kymmenen vuotta uuden yliopistolain voimaantulon jälkeen, aikana, jolloin humanistiset tieteet eivät ole trendikkäitä ja taloudelliset resurssit ovat moniaalla olleet kauan niukkoja.

MIKKO HEIKKILÄ
etunimi.k.sukunimi@tuni.fi

Kirjoittaja on Tampereen yliopiston monitieteisen diakronisen kielentutkimuksen dosentti.

Lähteet

- DRESHER, B. ELAN 2009: *The contrastive hierarchy in phonology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- HEIKKILÄ, MIKKO 2011: Huomioita kantasuomen ajoittamisesta ja paikantamisesta sekä germaania etymologioita saamelais-suomalaisille sanoille. – *Virittäjä* 115 s. 68–84.
- 2014: *Bidrag till Fennoskandiens språkliga förhistoria i tid och rum*. Helsingfors: Helsingfors universitet. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0066-5>.
- HIRVONEN, ILKKA 1997: Mikä on sanojen

juhla ja joulu germaanis-skandinaavinen alkuperä? – *Sananjalka* 39 s. 55–64.

- KALLIO, PETRI 2007: Kantasuomen konsonanttihistoriaa. – Jussi Ylikoski & Ante Aikio (toim.), *Sámit, sánit, sátnehámit. Riepmočála Pekka Sammallahtii miessemánu 21. beaivve 2007* s. 229–249. Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 253. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen seura.
- 2014: The Diversification of Proto-Finnic. – Joonas Ahola, Frog & Clive Tolley (toim.), *Fibula, fabula, fact. The Viking age in Finland* s. 155–168. *Studia Fennica Historica* 18. Helsinki: SKS.
- SAARIKIVI, JANNE 2015: REVIEW. – *Nordic Journal of Linguistics* 38 s. 100–107. *Samnordisk runtextdatabas*. Uppsala universitet. <https://www.nordiska.uu.se/forskn/samnord.htm> (11.1.2019).
- SCHALIN, JOHAN 2014: Scandinavian–Finnish language contact in the Viking age in the light of borrowed names. – Joonas Ahola, Frog & Clive Tolley (toim.), *Fibula, fabula, fact. The Viking age in Finland*, s. 399–436. Helsinki: SKS.
- 2016: Östskandinavisk utveckling av den urnordiska *ai*-diftongen och palatalt *r* i ljuset av finska ljudsubstitutioner. – D. Andersson, L.-E. Edlund, S. Haugen, & A. Westum (toim.), *Studier i svensk språkhistoria* 13. *Historia och språkhistoria* s. 241–262. Umeå: Institutionen för språkstudier, Umeå universitet & Kungl. Skytteanska Samfundet.
- 2017a: Scandinavian front umlaut revisited and revised. – *Arkiv för nordisk filologi* 132 s. 5–74.
- 2017b: Scandinavian umlaut and contrastive feature hierarchies. – *North-Western European Language Evolution* (NOWELE) 70 s. 171–254.
- SCHALIN, JOHAN & FROG 2014: Toponymy and seafaring. Indications and implications of navigation along the Åland islands. – Joonas Ahola, Frog & Jenni Lucenius (toim.), *The Viking age in Åland. Insights into identity and remnants of culture* s. 273–302. Helsinki: Finnish Academy of Science and Letters.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SSA = *Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja. 2 L-P*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura & Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1995.
- WIIK, KALEVI 1989: *Ikivanha kuuntelutesti. Ääntäjinä kantagermaanit, kuuntelijoina kantasuomalaiset*. Turku: Turun yliopisto.

Vuorovaikutuslingvistiikan jättiläinen

Elizabeth Couper-Kuhlen & Margret Selting: *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge University Press 2018. 617 s. + verkkoliitteet 291 s. ISBN 978-1-107-61603-5. Verkkoliitteet ovat luettavissa osoitteessa <http://www.cambridge.org/interactional>.

Keskustelunanalyysin, antropologisen lingvistiikan sekä kieltä funktionaalisesta

ja kontekstin huomioivasta näkökulmasta tarkastelevien kielitieteellisten suuntausten rajapinnassa syntynyt vuorovaikutuslingvistiikka (*interactional linguistics*) on parinkymmenen viime vuoden aikana kehittänyt omaksi tutkimussuuntaukseksi, jossa kieltä ja sen rakenteita tarkastellaan osana sosiaalista vuorovaikutusta. Alan tutkimusta tehdään eri puolilla maailmaa ja monien kielten parissa. Tätä